

BLUSSENDE PASTOORS

DE 19DE-EEUWSE RURALE MAATSCHAPPIJ IN DE MEETJESLANDSE PERS

Filip Bastiaen

Samenvatting

Een brand was ruim een eeuw geleden, toen er nog geen goed georganiseerde en geoutilleerde brandweerkorpsen bestonden, als het ware een volksaangelegenheid. Enkel groepsoptreden kon erger voorkomen. Onvermijdelijk moesten daarbij sommige mensen het voortouw nemen. We zien in dergelijke gevallen een weerspiegeling van de maatschappij zoals ze functioneert in het gewone leven: wie dan de touwtjes in handen heeft en leidt, doet dit ook bij erge voorvallen. Op het terrein, in de brandhaard, waren het de gewone lui, ambachtslieden en anderen, die het bluswerk effectief aanpakten. Aan de rand, voor wat de beslissingen betreft, de coördinatie, de aansturing en aanmoediging, speelden politie, notabelen en ook geestelijkheid hun rol. Hoewel enkelen onder hen ook actief bijdroegen, waren zij in zekere zin het passieve element.

Dat komt zeer duidelijk tot uiting in de in dit artikel weergegeven citaten uit rapportages over brandrampen in het Meetjesland, waarbij de uitgesproken aanwezigheid van pastoors en onderpatoors in het bijzonder opvalt. Strikt genomen moest de pastoor er niet bij zijn. Hij kon immers ook in zijn kerk Gods hulp afsmeaken. Maar in die 19de-eeuwse context op het katholieke platteland had hij bij brandrampen zeker een rol als priester. Bij een (grote) brand was er niet enkel een materieel gevaar, de mensen hadden ook morele hulp nodig. De pastoors moesten hun parochianen bijstaan voor hun zielenheil, behoeftigen moesten op hen kunnen beroep doen.

Inleiding

Bij 'brand' denken we spontaan aan brandweer en in tweede instantie aan politie. Wie de politie in een historische context plaatst, komt onvermijdelijk uit bij een belangrijke taak in geval van brand: handhaving van de orde. De eerste plattelandsbrandweerkorpsen werden ook vaak aangestuurd door de commissaris van politie of een veldwachter. De studie van de brandweer kan evenmin worden losgekoppeld van politionele activiteit. Denken we bijvoorbeeld aan gewapende brandweerkorpsen, of zelfs in een recent verleden aan het toezicht bij wielervedstrijden. Beide korpsen treden vaak samen op, hoofdzakelijk bij grotere gebeurtenissen, eventueel rampen.

Nog een derde speler is in feite de rechtstreekse overste van beiden, namelijk de burgemeester. Zeker in de 19de-eeuwse kleinere dorpsgemeenschappen is hij de hoogste politiedienaar, die de functie van commissaris van politie vervult. Hij heeft ook (theoretisch) de leiding bij bestrijding van branden en rampen. Hij neemt de (beleids)beslissingen, gebaseerd op adviezen van deskundigen. We zien dit heden ten dage nog bij de aanpak van rampen. Het gemeentelijk crisis/coördinatiecomité wordt voorgezeten door de burgemeester (de gouverneur op provinciaal niveau). Hij draagt de eindverantwoordelijkheid en beslist op basis van de informatie en het advies van specialisten. Op praktisch vlak kon en kan de burgemeester weinig verrichten bij een brand. Hij behoorde meestal tot de hogere klasse, de burgerij, en was vermoedelijk niet de aangewezen persoon om op een brandend dak te klimmen of te oordelen over het instortingsgevaar van een brandende woning, al waren er natuurlijk uitzonderingen. Maar vooral, hij had een moreel gezag.

Dit was ook, misschien soms nog meer het geval met de geestelijkheid.¹ Was de burgemeester ongetwijfeld de hoogste lokale vertegenwoordiger van de bestuurlijke overheid, in de 19de eeuw trad er nog een tweede type overheid op de voorgrond: de geestelijke. Vanuit onze hedendaagse leefwereld zal vermoedelijk niemand onder ons een rol aan de pastoor toedichten bij branden.² Bij het doornemen van 19de-eeuwse lokale weekbladen, viel de herhaaldelijke vermelding en aanwezigheid van de geestelijkheid dan ook op.

Casuïstiek

Dat was met name het geval bij volgend citaat uit een rapportage over een hevige schuurbrand in Bassevelde, 1864: *"De heeren pastoor en onderpastoors, burgemeester Van de Wattyne, sekretaris Aerts, notaris De Coorebyter, de majoor der burgerwacht, de kapitein Buysse, Pieter Nuytinck, Jan De Vrieze, Thoeftel Cavey enz. hebben zich ter dezer gelegenheid door moed en zelfsoffering onderscheiden."*³ Wat moeten we ons daar bij voorstellen: een pastoor samen met zijn onderpastoors in wapperende soutane, met water plenzend tussen de om hen heen grijpende vlammen?

In andere gevallen is het relaas in meer algemene termen gesteld, zoals bij voorbeeld bij de brand in de stoomwolspinnerij De Keyser in Eeklo in 1864: *“De geestelyke en wereldlyke overheden waren ter plaets”*.⁴ Let ook op de volgorde, die weliswaar niet altijd werd aangehouden. Was dit een geijkte uitdrukking of verdient ook de volgorde meer aandacht? Voor een verslaggever uit Ertvelde in 1869 leek het een uitgemaakte zaak⁵: *“Onder de burgers die zich het meest hebben onderscheiden, mag ik u de heeren Desideer Ingels, Ivo Van Hyfte en Jacobus Van de Voorde noemen, waarbij ook de eerwaarde heer De Smet, onderpastoor, de eerste plaats heeft bekleed.”*

Een brand in Maldegem-centrum in april 1856 kreeg maar enkele regels aandacht, ondanks grote schade aan stalling en schuur, oplopend tot het toen hoge bedrag van 3032 fr.: *“Een groot getal burgers en de heeren geestelyken hebben veel bygedragen om dezen brand te blusschen die groote onheilen hadde kunnen te wege brengen”*.⁶ De geestelijkheid wordt hier vermeld, maar ook het woord *burger* valt ons op.

Dat zou trouwens niet de enige keer zijn. Op Raverschoot (Eeklo) vatte in augustus 1857 een opper roggestro vuur. De brand dreigde zelfs over te slaan naar zeven andere en zo zelfs naar de hoeve zelf van de weduwe J. van Hevele. Maar gelukkig, *“de nabyheid der schipdonksche vaert leverde water en blusschers op in overvloed”*. Aan het einde van het bericht volgde, zoals vaak, een rijtje namen-noemen van wie zich liet opmerken: [...], *“allen bedienden by de vaertwerken, en Mr. Edmund Goethals, byzonderen te Eecloo”*.⁷ Moeten we echt geloven dat er geen arbeiders meehielpen? Of werd dit van hen zonder meer verwacht? In het kader van een mentaliteits- en cultuuronderzoek, in het bijzonder toegepast op de 19de-eeuwse (lokale) pers, lijkt dit een geschikt onderwerp om uit te diepen.

Het volgende citaat is een stukje waarin alle al genoemde zaken voorkomen. Het onderscheid burgerij en volk is duidelijk aanwezig. De *verschrikkelijke* brand deed zich alweer voor in Eeklo (Molenstraat), in 1858, bij de weduwe-grossierster Steyaert-Bocxtael, in vier *aenhechtige* gebouwen.⁸ *“Middelerywyl klepten al de brandklokken en kwam het volk in menigte toegesnel. Op dezen oogenblik omvong de brand de vier achter-elkanderen staende gebouwen en wierpen de vlammen haren majestatischen glans van de hooge dakken rond den ganschen omtrek. Het heele kwartier dreigde tot eenen enkelen brandstapel over te gaen, en de algemeene angst werd nog vertiendubbeld door de gedachte aen gebrek van genoegzame water. De naeste geburen, onder andere: M. Lamblin, ontvanger der registratie; M. Van Camp, kontroleur der belastingen; M. Van de Poele- van Acker, koopman in kolen; en M. Steyaert- Dounckels, grossier, begonnen hunne kostbaerheden in veiligheid te brengen. MM. Lamblin en van Camp reddeden, vóór alles, de registers van hun wederkeurig bestuer: de eenen werden op eenen wagen geladen en gevoerd tot op het naburige achterhof van M. Aug. van Doosselaere; de andere droeg men ten huize der kinderen van Jakob Boute.*

De politie, de gendarmerie en de nachtwacht waren nu ter plaets; de brandspuit was aengebragt en de burglary en het volk verzameld. Elkeen stelde zich aen het blusschen. Opgeleid door MM. Felix, August en Hypoliet Steyaert, randde men den brand aen met eenen moed dien men, in dergelyke omstandigheden, maer in onze stad alleen kan aentreffen. Men beklom de naeste dakken, men beklauterde de aengrenzende muren, men bereikte de laijende gebouwen, en, op eene vervaerlyke hoogte al boven het woedende vuer, yverde men om den brand af te snyden en te stuiten. Eenigen verzengden zich de hairen en de kleederen, anderen verbrandden zich de handen: de onverschrokkenheid was zoo groot, dat men ernstig voor menschenlevens vreesde. Vergeefs ! aengemoedigd zoo door elkanders voorbeeld als door de tegenwoordigheid van onze geestelykheid, namentlyk van de eerw. heeren Van de Velde, de Cuyper en Goethals, van onze stedelyke overheden, byzonderlyk van M. Dauwe, schepen, en M Temmerman, raedslid, en van onze uitstekendste burgers, bleven de blusschers wedyveren in zelfsopoffering en in stoutmoedigheid.

Al de huizen stonden open; al de burgers bragten water aen, met kannen, met eemers, met kuipen, tot zelfs met kruidwagens werd er water toegevoerd. De genaemde Pelagie van de Genachte, vrouw van Seraphyn Dabioul, voerde, met eenen kruidwagen, kuipen waters toe van uit haer huis, in de Boelaerstraet, tot op het tooneel der ramp – een bewys hoe dienstwillig elkeen zyne hulpe bood om den brand te keer te gaen. Het volk schaerde zich, op twee reijen, langs de huizen heen, en gaf gedurig van hand tot hand de brandeemers over en weder.”

Het is duidelijk dat deze, meer dan vlot geschreven, tekst met een kritische blik bekeken moet worden. Hij maakt ons wel één zaak duidelijk: het respect voor de gevestigde waarden. Is het niet vooral hun aanwezigheid, hun aandacht en bezorgdheid, die primeren? Dan pas volgen de werkers, eerst de burgerij, dan het volk en met bijzondere aandacht voor een vrouw. Was blussen geen mannenwerk?

Vooraleer de rol van de pastoors en onderpastoors, die nog niet expliciet aan bod kwam, verder te belichten, nog een algemene vermelding. Het gaat opnieuw om een Eeklose brand, van een schuur in 1863 bij Angelus Van Doosselaere.⁹ Naast de overdrijving steekt er ook een nuancering over de maatschappelijke geledingen in de tekst. “Op het eerste brandgeklep waren er duizende menschen ter plaets. [...] De geestelyke en wereldlyke overheden, byzonderlyk de heeren Van Wassenhove, burgemeester, en Karel Van Doosselaere, schepen, de politie, de gendarmerie, het bestuer en personeel van den branddienst bevonden zich de eersten op het tooneel der ramp. [...] Elk een heeft zynen pligt gedaen. De burglary, onder welke wy ook het schoone geslacht begrypen, heeft uitgemunt in het behelpen van den blusdienst.”

Het zijn slechts enkele woorden, maar het verwachtingspatroon was dus verschillend naar de sociale groep: elkeen moest zijn plicht doen. Wat was die

plicht?

We hebben het eerst over een niet-geestelijke, bij een hevige schuurbrand in Sleidinge in 1850.¹⁰ De verslaggever heeft in eerste instantie lof voor een luitenant van de Burgerwacht – opnieuw een *notabele* – die actief ingreep “*ten voorbeelde van al wie onverschilligen en onmeêdoogenden aenschouwer des ramps was*”. Opvallend daarbij - of net niet meer - was dat hij daarbij werd geholpen door de postmeester, een kandidaat-notaris en een notarisklerk, naast mindere goden (*gewone lui dus?*). “*Aen het hoofd der menigte, bevond zich de notaris De Vliegheer, zonder wiens aenhoudende aenmoediging en belofte van tot belooning gelyk hy heeft gedaen, menig glas genever te geven, zouden gewis de poogingen der opgemelde persoonen vruchteloos gebleven zyn, dewyl anders velen hunnen arbeid zouden gespaerd hebben.*” De taak van de notaris werd dus gereduceerd tot aanmoediging via geestrijk vocht, een beproefde methode met soldaten in oorlogstijd.

Mogelijks is dit laatste het zogenaamde met *daad aanmoedigen*, zoals we dit elders lezen (Eeklo, 1856, kaarsgieterij Bekaert): “*Op het ramptooneel waren toegesnelde de geestelyke en wereldlyke overheden, welke niet ophielden met woord en daed de blusschers aen te moedigen*”.¹¹ Of was dit een stijfiguur van de toenmalige persmedewerkers? “*Onze eerw. pastoor en onze burgemeester, M. Demullewie, moedigden met woord en daed de blusschers aen*” klonk het alvast in Waterland in 1858.¹²

Het aanmoedigen bleef blijkbaar niet altijd beperkt tot woorden, want een Knesselaarse correspondent moest “*bijzonderlijk melding maken van den heer onderpastoor Sanspeur die zich op de gevaarlijkste plaats bevond en allen door zijne woorden en voorbeelden aanmaande*” tijdens de brand bij de landbouwer Ferdinand Matthys in 1868.¹³ Met een dergelijke naam hadden we ook niet anders verwacht dan dat hij in de frontlijn stond. De leiding van de operatie lag in handen van de burgemeester. Nog in datzelfde jaar zou de eerder vermelde onderpastoor Pussemier, bij een andere brand in Zomergem, samen met anderen, *de werkingen geleid hebben*.¹⁴

Nog meer geestelijken namen actief deel aan de blusoperaties. Van de brand in april 1868 in de schuur van Victor Claeys in Sint-Laureins weet men niet wie aan te stippen voor moed en zelfopoffering, maar “*nogtans is de lof van den eerw. heer P. Van Damme, professor van Rhetorika in het klein seminarie te St-Nikolaas in alle monden*”.¹⁵ Dit blijkt nog meer uitgesproken over een brand bij de landbouwer De Coeyer in Bassevelde in 1867, waarbij men het heeft over “*de onverschrokkenheid van den eerw. heer onderpastor Sergeant (die zich ook tydens de heerschende ziekte door zynen yver onderscheidde)*”.¹⁶ Bij hen geen woorden, maar daden dus. De burgemeester was *aenwezig*...

Andere berichten wijzen er eerder op dat het aanmoedigen eerder passief was, enkel woorden, geen oppeppende middelen. Dit was alvast de teneur van de rapportering over een zware brand bij een landbouwer-molenaar in

Sint-Laureins in oktober 1897. We lazen er over in twee weekbladen. Vermoedelijk waren de teksten niet door één en dezelfde persoon geschreven (wat wel al eens voorkwam). Het verhaal was tamelijk gelijklopend, maar toch met andere details en bij de lofbetuigingen was de volgorde van geestelijke en burgerlijke overheid gewisseld. Beide stellers waren er wel van overtuigd dat beide partijen iedereen hadden aangewakkerd.¹⁷

Een dergelijke terminologie is vrij vaag en eigen aan de toenmalige *journalisten*. Bij de brand bij de herbergier van 't *Schuttershof* in Poeke in 1893 zouden de burgemeester, schepenen, veldwachter en de geestelijken de blussers *met raad en daad* bijstaan.¹⁸ Dit lijkt opnieuw een standaarduitdrukking. Dergelijke voorbeelden zijn legio: "*Dank aan de medehulp van eenige ingezetenen, aangemoedigd door den eerw. Heer onderpastor Pussemier en geleid door den heer Dobbelaere, politie-commissaris*".¹⁹

De uitsmijter behouden we voor een grote hoevebrand in Maldegem in 1896, waarin maar liefst 13 koeien bleven. De brandweer was bedrijvig, de politie en rijkswacht waren aanwezig maar ook "*onderpastoor Blyau kwam insgelijks toegesnel. Wij vinden het zeer goed dat bij dergelijke gevallen altijd een priester aanwezig is, want men kan soms niet weten wat er al gebeurd in zulke omstandigheden*".²⁰ Voor het eerst melding van een echte priestertaak: het bijstaan van de medemens in de dood.²¹ Of zweeg men dat liever... dood? Dit krantenbericht was daarover het enige expliciete. Doorgaans moest de pastoor zijn echte rol niet invullen en hielp hij op een andere manier, passend bij zijn stand. Dit was ook een vorm van bijstaan van behoeftigen.

Discussie

19de-eeuwse weekbladen moeten bij het historisch onderzoek met de nodige scepsis, of alvast een kritische blik worden benaderd. Maar toch zijn ze belangrijk. Telkens opnieuw blijkt dat ze over de mentaliteit en het volksleven ons heel wat kunnen bijbrengen, feiten en interpretaties waarover we in andere bronnen niets vernemen. Bij vroegere studies over de brandweer merkten we bijvoorbeeld over de rol van de geestelijkheid bij branden niets op. Onze bronnen waren toen ook bijna louter de officiële.²²

De krantenberichten over branden zijn niet altijd even uitvoerig. Dit kan meerdere redenen hebben: de omvang of impact van de brand²³, de plaats, de getroffen eigenaar, het tijdstip, maar ook de beschikbare plaats in het weekblad. Al deze elementen speelden wel een rol om al dan niet personen met naam en toenaam te vermelden. Er was wel altijd iemand die zich onderscheidde, bij de eigenlijke bluswerken dan. Het kon werkelijk gaan om moed en zelfopoffering, maar het kon evenzeer ingegeven zijn door persoonlijk belang als eigenaar en/of gebruiker. Er is dus geen lijn te trekken, maar dat doet geen afbreuk aan de waarde van krantenrapportages in het peilen naar het

functioneren en zijn van de maatschappij.

Noten

1. Voor het Meetjesland is veel literatuur te vinden over het parochiaal leven en pastoors, o.a. in dorps- en andere monografieën. De verdiensten en verwezenlijkingen van de pastoors komen er uitvoerig aan bod. Ook het morele gezag wordt aangeraakt, doorgaans individueel. Iedereen gaat er trouwens van uit, maar regionaal is een globaal, op bronnen gefundeerd, beeld niet beschikbaar. Over het algemene (wens)beeld is ook iets te lezen in L. COLLIN, *De clerus van het bisdom Gent*, in L. SCHOKKAERT (ed.), *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent 1802-1997*, Leuven, 1997, deel 1, p. 6-7.
2. We deden hiervoor geen systematisch literatuuronderzoek. We bekeken wel – via het trefwoord pastoor – de Bibliografie Oost-Vlaanderen op <http://www.heemkunde-oostvlaanderen.be> waarop tal van artikels over pastoors voorkomen: inhalingen, aanstellingen, loonperikelen, politiek, verbanning, jubilea, inboedelbeschrijving, bibliotheken, testamenten, moorden, liedjes, bidprentjes, grafstenen, enz. Geen enkele titel refereerde naar brand. In de biografische nota's kan hieromtrent wel iets te vinden zijn, maar zonder geannoteerde beschrijvingen is dit zoeken naar een speld in een hooiberg. Een parochie is zoveel meer dan pastoorwerk (G. VERHAEGEN, *In d'Euzie*, 1988, nr. 3) kan iets bevatten. De artikels van J. DE PAEPE, *Een pastoor uit het Meetjesland (uitgebreide vervolgreeks in Ons Meetjesland en Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland)* leunen niet aan bij de door ons bestudeerde periode.
3. De Eecloonaer, 24 april 1864, p 2 k 4.
4. De Eecloonaer, 15 mei 1864, p 2 k 3.
5. De Eecloonaer, 10 oktober 1869, p3 k1.
6. De Eecloonaer, 27 april 1856, p 3 k 2.
7. De Eecloonaer, 23 augustus 1857, p 3 k 1-2.
8. De Eecloonaer, 17 januari 1858, p 2 k 2-3.
9. De Eecloonaer, 20 september 1863, p 3 k 1.
10. De Eecloonaer, 25 augustus 1850, p 3 k 1.
11. De Eecloonaer, 13 april 1856, p 2 k 3.
12. De Eecloonaer, 21 november 1858, p 3 k 2.
13. De Eecloonaer, 20 september 1868, p 3 k 1.
14. De Eecloonaer, 1 november 1868, p 2 k 4.
15. De Eecloonaer, 3 mei 1868, p 3 k 1.
16. De Eecloonaer, 24 februari 1867, p 2 k 3.
17. Gazette van Eecloo, 31 oktober, p 2 k 4 en 't Getrouwe Maldeghem, 31 oktober 1897 (gezien raadpleging van het digitale bestand op de Maldegemse website is paginaver-

melding uiterst moeilijk).

18. Het Weekblad van Maldeghem en Zeeuwsch-Vlaanderen, 26 februari 1893, p 2 k 3.
19. De Eecloonaer, 16 augustus 1868, p 3 k 1.
20. Het Weekblad van Maldeghem en Zeeuwsch-Vlaanderen, 5 juli 1896, p 3 k 1.
21. Zie hieromtrent bv. R. BOUDENS, De parochiepriesters en de zielzorg, in Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis, Gent, 1991, p. 387.
22. F. BASTIAEN, Mee met z'n tijd? Branden en brandweer te Aalter. Een historiek, Aalter, 1987 en F. BASTIAEN, Het brandweer- en verzekeringswezen in het Meetjesland ca. 1845, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 39 (1988), p. 58-86.
23. De brand van de Woestijnehoeve in Aalter in 1895 was zeker groot te noemen. De pers ('t Getrouwe Maldeghem, 3 februari 1895) maakte enkel gewag van de aanwezigheid van de burgemeester en een schepen, niet van een geestelijke. We vermoeden dan ook dat er in dit geval geen was. Was het trouwens wel altijd mogelijk, zeker op een uitgestrekte gemeente als Aalter. Bij deze brand was het wel de eerste keer dat de Aalterse brandspuit actief was.